

3. fejezet.

Frekventálás (frequentatio).

A klasszisok elvégzése és a deáki társaságba (*societas togata*) való felvétel között volt egy közbeeső állapot, az ú. n. *noviciusság* (*novitiatus*). A Tordáról jövő tanulóknak azonban előbb még közvizsgálatot kellett kiállaniok. Az 1698. évi Főkonzisztórium végzése kimondja, hogy ezután a tordai tanulók a kolozsvári *nagyobb* iskolába ne léphessenek be, míg generale exament ki nem állottak és mint a palaestrában gyakorolt katonák alkalmasoknak nem mutatják magokat és méltóknak nem ítéltetnek a rektortól és kurátoroktól és nem kapnak ajánlólevelet (*literae commandatoriae*) a rektortól. (Főkonz. jkve 194. l.). A novicius már nem gyermek, már kiszabadult a vessző alól, már az autonóm deáki társaság fegyelmező hatásköre alá került. De még nem teljesjogú diák. Még nem öltheti fel a deáki társaság egyenruháját, még nem élvezi ez állapottal összekötött jogokat, különösen az iskolától járó segélyeket és javadalmakat. Hogy teljes jogú diák lehessen, át kell esnie a *frekventálás*on.

Miből állott a *frekventálás*? Az új diáknak 6 hétig egyenruhában kellett járnia. Enélkül még az ajtón sem volt szabad kilépnie. Teljesen felöltözve folytonosan az asztal mellett ült és tanult, pontosan feküdt és kelt, minden nap kétszer fedetlen fővel a templomba ment, magaviseletében, járásában, beszédében kifogástalannak kellett lennie. A 6 hét elteltével az egész diákság és a tanárok, később az esküdtek előtt vizsgát tett a kátéból és görögből, melyre következett a bíráló és az anyakönyvbe sajátkezűleg beíratkozás. Szavazat döntötte el, hogy felszabadul-e, vagy ismét. Ez azért volt fontos, mert felszabadulása előtt senki sem részesülhetett jótéteményben. A felesleges természetűnél *silentiummal* súlyosbították az ismétlést, ami azt jelentette, hogy *frekventálás* alatt senkihez sem volt szabad szólnia. Ezután az új diák első éves egyenruhás = *togatus* lett s a következő évben a veteranusok közé lépett.

A *frekventáció* első és igazi fogalmazásában lényegében vezeklés és magabaszállásra való alkalom volt, mellyel az egyházi szolgálatra való lelki előkészülésre és a világi hiúságokról való lemondásra akarták nevelni.

De az iskolai életben *fegyelmező eszközként büntetésül* is használták, amelynek kiállása után kidolgozott latin beszéddel, vagy valamely latin szerző művéből kijelölt egyes részeknek hibátlanul való elmondásával kellett a cétustól bocsánatot kérni.

A *frekventáció* lényegében német eredetű. A német akadémiákon és egyetemeken a diákká avatásnak különböző nevek

alatt, különböző ceremóniái voltak szokásba. Voltak ezek között egészen hivatalos jellegűek, a főiskolák statutumai által előírt és megállapított formában. Es voltak olyanok, melyeket a középkorban meglehetősen nyers és durva diákélet termelt ki. Ezeket a főiskolai hatóságok kezdetben hallgatólagosan elnézték, későbbben tilalmazták. Mégis némileg enyhült és civilizáltabb formában még ma is sokat őriz ezek közül a német diákélet.

Ilyen felavatási forma volt az ú. n. *depositio*¹ és a *pennalismus*. Előbbit *beaniának* is hívták, a francia *bec jaune*-tól (= sárgacsőr), ami megfelel a *fuchs*-nak. Ez egy furcsa és különös ceremonia, mellyel az új diákot felvették a studensek közé. A ceremonia vezetője, a *depositor*, a jelentkezőre különböző színű ruhát ad, arcát feketére mázolja, kalapjára füleket és szarvakat kötnek, szájába disznóagyarat tesznek, aztán a hallgatóság elé vezetik, kérdéseket intéznek hozzá, melyekre felelnie kell, de a fogai közt levő agyartól nem tud beszélni, hanem csak rőfögni, ezért a depositor disznónak nevezi. Egy kezével összeszorítja a nyakukat, míg a fogak kiesnek a szájukból. Így veszítsék el a mértéktelenségüket és nagyétűségüket. Aztán leszakítja a fülüket, hogy tanuljanak szorgalmasan s ne legyenek szamarak, a szarvakat, hogy tegyék le durvaságukat. Aztán lefektetik, végig gyalulnak egész testén, hogy a művészetek így csiszolják ki lelkét. Végül egy fazék vízzel leöntik, hogy kezdjenek új életet, tegyék le rossz szokásaikat, gonosz hajlamaikat. Legvégül a filozófiai kar dekánya elé viszik, aki miután megvizsgálta ismereteiket, só tét szájukba és bort öntött fejükre, mert a só a bölcsesség szimbóluma, a bor pedig megtisztítja a *beania* piszkától.

Ne gondoljuk, hogy ez a diákok magánkezdeményezése volt. Törvény írta elő a prágai és erfurti egyetemen, hogy addig senkit fel nem szabad venni, míg a *depositio* ritusán át nem megy. Melancton és Luther abban látták értelmét, hogy az életben sok méltatlansággal találkozunk, amit türelemmel kell elviselnünk. Későbbiek barbár és esztelen szokásnak minősítették s megvetették.

Még borzasztóbb volt a *pennalismus*, melynek rettenetes kínzásai nem egyebek, mint a *depositio* túlhajtása. A kettő között lényeges különbség az, hogy a *depositio*t nem titkosan végzik, hanem hatóságilag kirendelt személy vezeti. A *pennalismus*t öreg diákok végzik ujonccokkal szemben, akiket korcsmákba, bordélyházakba visznek, rogyásig esznek és isznak — sokszor tisztátlan edényekből is, — összeverekednek, míg egyik-

¹ Az 1676. évi törvény 6. pontja ugyane kifejezést használja: *sic postquam quattuor depositionis suae hebdomadas complevit.*

másik ott terül el a földön vérébe fagyva, ajtókat, ablakokat, kemencéket törnek össze, könyveket, edényeket dobálnak ki, sok arcátlan és szégyentelen dolgot mívelnek, nemcsak korcs-mákban, hanem nyílt utcákon és fényes nappal is. S mindez az ujonc költségén, aki végül még egy felszabadító lakomát adott s azután lehetett csak student. A brémai főiskola 1675. évi törvényei büntetés terhe mellett tiltják, hogy a paedago-geumból a „nyilvános iskolába,, (= felső tagozat) lépők akár együtt, akár külön symposiumokat tartsanak s erre a célra a noviciusoktól pénzt hajtsanak be és őket és szülőiket így ter-
heljék.

A pennializmus 1610—1660. között volt szokásban az egyetemeken s a 30 éves háboru borzalmaiban és e kor vad szellemében találja magyarázatát. Ha most az új diák felvételi ceremoniáit ott és nálunk összehasonlítjuk, a mi szabályainkat istenes és szelid nevelő eszköznek kell mondanunk minden furcsasága és idegensége mellett is. Az a cétus, mely végső fórumként döntött a felvétel, vagy a fel nem vétel fölött, féltékenyen őrködött jó hírneve fölött s önérzete nyilatkozott abban az ítéletben, melyet a jelentkezőre kimondott.

A frekventálás azért volt különösen fontos, mert letöltése s illetőleg a jelen!kezőnek a diáki társaságba való felvétele előtt nem részesült semmiféle segélyben és jótéteményben. Ritkán, rendkívüli körülmények között, előfordult az is, hogy frekventálás nélkül vették fel a tógás társaságba pl. 1662 dec.-ében Barovius Sámuel: *contra observationem et consuetudinem nostram scholasticam simpliciter recipimus.* (Fasc. II. 195.).

A frekventálás külsőségein, a ruhaviselésre vonatkozó elő-írásokon idők folyamán többször változtattak. E változtatások lényege az, hogy a sokszor kényelmetlen, sőt egészségellenes formaságokon és előírásokon könnyítenek, vagy elhagyják azokat. 1689 aug. 27-én (Fasc. I. B. 17.) a szász tanulókra nézve azt a könnyítést hozták, hogy a noviciusnak szabad ka-lappal járni, sőt, ha a szükség kívánja. az iskolából kimenni is; azonban a chlamyst az iskolában is, az iskolán kívül is viselniök kell. De ezért a szabadságért a hónap letelte után 1 frtot kell fizetniök, amelyet egyenlően osztottak fel szász és magyar cétus között. Ennek az intézkedésnek az volt az in-dító oka, hogy a frekventáció terhei miatt kevesen jöttek szász ifjak a kollégiumba és sokszor nem volt elég ifjú ember, hogy a templomban karban énekeljenek. Meg kell említenünk, hogy e reform idejében az igazgató: Jövedécsi András, szász nem-zetiségű volt. A magyar tanulóknak azonban még több mint 150 esztendeig kellett a frekventálás terhei alatt „vezekelniök“, míg

az 1784. évi szentlászlói zsinatra a repr, konz, azt az előterjesztést teszi, hogy a frekventálás a tógás társaságba lépni akarókra nézve könnyíttessék: a süveg és hosszú chlamis viselése törültsessék. A zsinat elfogadja ezt a javaslatot, de kimondja, hogy mikor a frekventálás büntetésül alkalmaztatik, az eddigi gyakorlat teljesen fenntartandó. (Fasc. VI. 318—319.). A frekventálás terheit az ifjúság mind nehezebben hordozta. A korszellem, a felvilágosodás eszméi, a francia forradalom jelszavai az ifjúság lelkét is megérintették. Mindíg nyugtalankodott és állandóan türelmetlenebbül kérte és sürgette a rá nézve mind kényelmetlenebbé váló intézmények törlését, vagy legalább korszerű reformját. Ez a korszellem a frekventálás intézményén is addig faragott és metszegetett, míg a lényegét nem érintő külsőségeket lefaragta. 1738 jun. 28-án (Fasc. IV. 599.) a cétus felvesz 6 frekventánst egyszerűen vizsgálat nélkül. De „bizonyos most keletkezett nehézségek miatt” kimondják, hogy ezután tordai tanulókat a kolozsvári szekundánusokkal együtt nem vesznek fel, valamint azt is, hogy pünköszt után senkit sem bocsátanak frekventálásra, mert akkor már nincsenek előadások, a diákok már eltávoztak s a frekventáció szó — magyarázza a főnök — tulajdonképen a leckékre való járást jelenti. A frekventáció annyira kezdte — úgymond — jelentőségét veszíteni, melyet pedig nem rossz céllal vezettek be, hogy rövid idő múlva — bár rossz próféta lennék! — teljesen lehanyatlik és eltöröltetik“.

A főnök e megjegyzése jellemzően mutatja, hogy már az ifjúság is észreveszi e komoly elgondolásból gyökerezett intézmény jelentéktelenségét. Idő teltével megszokottá, gépiessé és unottá lett s a lelketlen és felületes végrehajtás által minden elvi tartalmát elveszítette és puszta formasággá süllyedt. A középkornak az az askéta szelleme, melyből eredett, már elveszítette erejét s engedni kezd a felvilágosodás hullámverésének. Száz esztendő múlva, 1822-ben (Fasc. X. 467.) a szenior egy esküdtszéki tárgyalás feljegyzése alkalmával azt a megjegyzést teszi, hogy a noviciusság terhe ma már kicsi, majdnem semmi. De az ifjúság véleménye más volt. Az 1834. évi Főtanácstól (42. jk. p.) sok egyéb mellett a frekventáció teljes eltörlését kéri. A tógás ifjúság nevében Kozma Ferenc szenior, Bartók Sámuel, Fúzi Sámuel, Kriza János, Farkas József és Koncz György esküdtek a Főtanácshoz egy 5 pontból álló kérést terjesztenek be. Nyugodt, komoly hangú, megfontolt írás, a felcsillanó új eszmék és gondolatok miatt méltó, hogy bővebben megismerjük. Tudják, hogy semmiféle intézmény törvények és szabályzatok nélkül fenn nem állhat s közintézményeknek régi törvényeikben és rendeleteikben van az erejük. De azt is tudják,

hogy az intézet létesítésekor hozott ősi törvények idők folyamán a legbölcsebb emberek ítélete szerint is, „*midőn többé az idők szellemének nem felelnek meg*“, eltöröltetnek s ha szükséges, újak hozatnak. Így a mi törvényeink és szabályzataink eddig teljesen megtartottak érintetlenül. „*At jam videmus et sentimus, nonnullas praesertim legum nostrarum moderno temporis genio prorsus incongruas, respectuque novi mundi, gustus et exhibitionis nimium rigidas et severas, dolenterque ferimus, nullam in iisdem factam esse, nec fieri reformationem imprimis, cum alia hujus generis instituta fluxu et lapsu temporum, novam atque novam experimus induere faciem*“ - Ezért mint engedelmes fiúk atyjukhoz, úgy fordulnak kérésükkel a Főtanácshoz s erősen biznak abban, hogy meghallgatja kérésüket.

1. Az új tógások frekventációját egyszerűen megszüntetni kérik, mert 4 hét alatt az új tógák, melyeket alig-alig tudtak megszerezni, tökre mennek; azután, mert szolgai dolog azt viselni, midőn az iskolára semmi haszon nem származik belőle. A többi kérésük: templomban éneklés alatt leülés megengedése, helyek igazságos kiosztása, pantalon viselés megengedése, szenior díjazása.

A Főtanács a kérést véleményezésre kiadja a tanári karnak. Javaslat alapján a Főtanács „a frequentatiót, mint semmi bizonyos jó resultatumra vezető“ eltörli. A Főtanács válasza az, hogy a frekventációt és a templomban éneklés alatt a fennállást, „melyek csupa formalítások, vagy ceremoniálék, melynek tovább is meghagyásában semmi célravezető valóság nincs, addig is, míg a már egy zsinat által kiküldött „biztosság“ munkáját beadná“, eltörli; de óvatosan így fejezi ki magát: „a frekventációnak 4 hétig felöltözve iskolában helybenülésbeli részét“, a többit nem. De „mellékei“, ú. m. a templomba az alatt mindennap kétszeri menés, a katechezis helyett előre a deák konfesszió elmondása, a 4 hét töltével a görög nyelvből censuraadás megmaradnak s majd az iskolai rendszabályokba beiktattatnak. A más 3 pont „mint inkább essentialék voltaképeni megvizsgálása“ a biztosságra bizatik, melynek munkája beadását megsürgetik.

És most következik egy érdekes jelenet. E határozat ellen tiltakozást jelent be (47. jk. p.) a két elnök, Körmöczi és Augusztinovics, aztán Simén Elek, Maurer Károly és Biró József, „mint olyan engedékenység ellen, mely az ifjakat elkényeztetné és engedetlenségre szoktatná“. És tiltakozásukat jegyzőkönyvre vétetik. Ennek a Főtanácsnak már olyan tagjai vannak, akiket a reform-korszak szellője megérintett és akik később Brassai tanárrá választását a konzervatív gondolkozású és aulikus érzésű öreg urak ellenére kieroszakolják. Ezek hatásának tulajdoníthatni a kérdés szabadelvű véleményezését. A ha-

ladó irányúak már túlsúlyba jutnak a maradiak felett. A frekventáció szabályai a tanulásra és a rideg aszkétizmusig menő alázatosságra irányúlnak. A Főtanács a helyes középútat találta el, midőn a formaságokat, melyek higiénia-ellenesek voltak, eltörölte, de „mellékeit“, a tanulásra vonatkozókat helyben hagyta. A frekventáció s illetőleg a noviciusság a konfesszió felmondásán kívül különböző tárgyakból teendő vizsgálat volt összekötve. A konfesszió felmondása elejétől végig állandóan kötelező. Céltudatos intézkedésnek kell mondanunk, mert hiszen a diáki társaságba való belépés lényegében nem egyéb, mint papnövendékké levés. A konfesszió felmondása tehát annyi, mint hitvallomás, ragaszkodás és hűség a hittételekhez. 1717 ápr. 10-én (Fasc. IV. 212.) 8 tordai diákot azzal a feltétellel bocsátanak frekventációra, hogy felvétel előtt mondják fel azt a theologiai compendiumot (Kolozsvári Dimén Pálé), mely így kezdődik: „*Quis tibi sit christianus?* Az 1778. évi Főtanács hivatkozva az 1776. évi homoród-szentmártoni zsinatra rendelte, hogy (Fasc. VI. 153.) a noviciusságból való felszabadulás előtt vizsgát kellett tenniök *azokból a tudományokból, melyek sub tempore novitiatus eorundem publice tanítatnak.* 1778 januárjában *ex logica et fractione*, áprilisában görögből és logikából (Fasc. VI. 159.), májusában a *theologia universalis* III. r. 9. fej., a logika elméleti részéből és görögből, 1783 május 30-án (Fasc. VI. 284.) metafizikából; 1784 május 20-án (Fasc. VI. 308.) a *mathesis* elemeiből, t. i. közönséges számtanból és algebrából. 1786 szeptemberében (Fasc. VI. 385.) büntetésül frekventációra ítélnék egy diákot, kinek pszichológiából (?) kell vizsgálatot tennie, okt.-ben ontológiából és kosmológiából (Fasc. VI. 387). Pár nappal később okt. 14-én (Fasc. VI. 389.) kihirdetik, hogy a noviciusságból felszabadulni akaróknak „ezután mindig a metafizikából, mégpedig az egészről kell vizsgálatot tenniök. 1788. márc. 31 (Fasc. VI. 455.) algebrából vizsgáznak. 1791. jun. 29-én (Fasc. VII. 125.) jó egy rendelet, hogy ezután aki a tógás deákok albumába akar felvétetni, a logika mindkét részéből (elméleti és gyakorlati) kell vizsgáznia, mégpedig, ha csak súlyos körülmények nem akadályozzák, a közvizsgálatok idején. Ugyanez év szeptemberében (Fasc. VII. 131.) egy diák felmondta a kátét, mielőtt logikából és görögből a vizsgát letette volna. Lázár igazgató rendeletet ad ki, hogy a káté felmondására addig senkit sem szabad bocsátani, míg a vizsgálatra vonatkozó szabályoknak eleget nem tett. Ez év dec.-étől kezdik gyakorolni azt a szabályt, hogyha valaki a frekventáció, vagy noviciusság alól felszabadítását kéri, a deákok rávonatkozó megjegyzéseiket nem élőszóval teszik meg, mint eddig, hanem írásban.

A noviciusságból való felszabadulás előtt nem ölthette fel a deáki formaruhát. Erre nézve elmondok egy esetet. 1793 ápr.-ában (Fasc. VII. 222.) néhányan kérték a noviciusságból való felszabadításukat, mielőtt a metafizikából a vizsgálatot letették volna. Az engedélyt nem kapták meg. Vakmerően levetették a chlamist anélkül, hogy ügyüket a rektor, vagy konz. elé vitték volna s átléptek az u. n. libertusok osztályába. Mivel az iskola törvényeit megvetve önhatalmulag a noviciusok státusából a veteránusokéba léptek át s a rektor intelmeire sem tértek józan eszükhöz, hanem fumigáltak, arra ítélték őket, hogy a tógás társaságot kidolgozott beszéddel kérjék meg s felöltvén a noviciusok ruháját, zárassanak tömlöcbe s néhány órai ott ülés után a tógás tanuló ifjuság kebeléből mint pestis szégyenletesen zárassanak ki.

Az 1840. évi törvények szerint a felosztályú diákok közé belép az, aki az alsóbb tudományokból a vizsgálatokat letette s a vallás elveiből megpróbáltatása után a törvények megtartására neve aláírásával és hűte letétele mellett magát kötelezi. Tehát e törvény csak a frekventálás lényegét, a konfesszió felmondását tartotta meg. Az 1845. évi törvények csak nevük ünnepélyes beírását írják elő, mellyel magukat a törvények megtartására kötelezik. A következő törvények már ezt sem ismerik, holott a valóságban megvolt. 1884. év őszén, mint VI. g. o. tanuló (= novitius), magam is felmondtam egy konfessziót s felesküdtem az iskolai törvények pontos megtartására. Ezt az esküt valamikor az tette szükségessé, hogy a novicius akkor a diákok sorába lépett s bizonyos egyházi és iskolai hivatalos teendőket is végzett. Idő multával azonban a hivatalos teendők alól fölmentettek s minthogy a törvényt eskü nélkül is köteles megtartani minden tanuló, aki az iskola kötelekébe lépett, az eskü letétele feleslegessé vált. A VI. g. oszt. tanuló felmentetett tehát az eskü letétele alól. De nevöket az emlékkönyvbe egész az évszázad végéig be kellett írniok.

Álljon itt végül Albert János volt tordai pap és tanár előadása nyomán a frekventálás kedves őszinteséggel való leírása.²

Nevezetes csemény volt a tanuló életében a diákká levés. Ez Kolozsvárt a retorika osztály végzése után. Keresztúrt pedig két évvel előbb, a poetica osztályba lépéskor történt. Nevezetes volt, mert a tanuló kikerült a pálca, a pof, féllábra állítás, hajráncigálás s más ily kellemetlen műveletek alól. Mint más intézetekben, itt is sok „mechanikai“ kényszerezközt alkalmaz-

² Régi dolgok. Hogy lettem én 1835-ben Székelykeresztúron egyenruhás — tógátus — deák? Ker. Magvető, 1902.

nak különösen az alsóbb osztályokban, mondja Thorwächter. Más törvény alá jutott: „úr” lett belőle. Így szólították a gyermekek is, a tanárok is. De ez nem ment csak úgy könnyen. Erre alaposan meg kellett dolgozni, valóságos „vezekléssel”, amint Albert János mondja. Ez volt az ú. n. *frequentatio*.

A diák október közepén hazament az őszi vagy szüreti két heti vakációra. Ez alatt kellett elkészíttetni az egyenruhát: „a dolmányt”, később magyarkát (tóga), övet (cingulum) és magastetejű kalapot. Még pálcát is szereztek a nagyobb tekintély kedvéért. Ezt azonban nem követelték, a többi hiányát szigorúan büntették. A *diligentia* kezdete utáni első szombaton következett a deákká avatás. Csengettyűszóra az ifjúság összegyűlt. A szenior felment a szószékbe. A felavatandók egy sorba ülve felmondották a latin *Confessio*t, mindegyik egy-egy hitcikket. Azután külön-külön mindenik e kérést intézte a gyülekezethez: *Humanissime domine Senior et domine exacter, totumque fori juratoralis commembrum, nec non juvenus Ornatissima, non dedignemini vos me in numerum dominorum togatorum recipere, quod si ego a vobis fuero adeptus, ego quoque leges veritas omnibus fide mea christiana compromitto spondeoque, ego s itt kimondotta a nevét. Ha semmi kifogás és észrevétel nem történt, akkor a főnök kijelentette, hogy az illető befogadtatott a tógátusok sorába.*

De ezután következett még a neheze, a frekventáció. Beállítottak a szoba közepére egy asztalt, rendszeren ketten. Felrakták rá könyveiket. Ide jegyzem ezeket, mert mutatja, hogy milyen volt az akkori diák kincstára. Páriz-Pápai dictionariuma, a *Synonimus*, a *plenior* és Molnár grammatika, Méhes Sámuel arithmetikája, a *Germanica*, *Phaedrus*, *Ovidius Metamorphoseon*, *theologia dogmatica*, ú. n. Márkos *theologia*, az erkölcsstan, a *precionale*, könyörgéses könyv Koronka kéziratában, két predikációs könyv, ú. n. *archa*, hogy legyen a diáknak mit könyörögni s prédikálni s ne kelljen az oskolán kívül másoktól kéregetni; a *praecepta morum*, nagyobb és kisebb *retorica*, Cicero *oratioi*, templomi és halottas énekeskönyv, *periodogia*, a jeles *Polyanthea*, „melyből a szép hasonlatokat, a virágokat lopogattuk”. Rendszeren kettő frequentált együtt s négy hétig, Benczédi szerint hatig³ tartott. Nehéz megpróbáltatás volt. Teljesen felöltözve, folyton az asztal mellett ültek és tanultak, pontosan feküdtek és keltek, naponként kétszer *temp-lomba* mentek párosan, illedelmesen, taszigálódás nélkül. Jaj volt annak, aki a legkisebb hibát is elköveti, mert annak volt

³ A kolozsvári unitárius kollégium története. A kollégiumi értesítő 1900–901. isk. évről.

kitéve, hogy a frekventálás idejét büntetésből meghosszabbítják. Ha idegen diák jött be a szobába, fel kellett állnia s illedelmesen ülésel kínálnia: *placat, dignetur sedere*. Legkeservesebb és bosszantóbb volt az, hogy ki voltak téve a gazda (*oekonomus*) szeszélyeinek és ötleteinek: felkelthette őket még éjjel egy órakor is. Ha a négy hét letelt s a frekventáló ellen nem volt semmi kifogás, az iskolai esküdtszék felszabadította. Az igazgató a következő vasárnapi konció (prédikálás gyakorlat végett) alkalmával a felszabadítást kihirdette.

Nagy volt erre az öröm. Következett a magnum áldomás is, mikor egy kis zajt és lármát is eltűrtek. Albert János e reflexiókkal fejezi be leírását: „Boldog reményim s bánatom tanyája! Megmenekültem a sok veréstől. Eltűntek! Önérzetem kezdett jelentkezni. Ekkor írtam életem 15. évét, melyről az én Ovidiusom azt mondja: *poteratque puer, juvenisque videri*. Még gyermek is, még ifjú is voltam“.

Benczédi leírása eltér az Albert Jánosétól, mert szerinte a vizsga a Kátéból és a görögből a hat heti frequentálás után volt. Különben a frequentálás e leírásából kimaradt — ha emlékezetem nem csal — egy nevezetes mozzanat. És ez az, hogy mikor a konfesszió felmondása után az auditóriumból a novitiusok kimentek, a régi diákok pálcákkal és bogra kötött s megáztatott törülköző kendőkkel felfegyverkezve, két sorba felállva várták a hosszú folyosón s végigverték őket úgy, hogy sokáig tapogatták és érezték a diákká avatás e fájó nyomait és emlékeit. A mult század nyolcvanas éveiben még megvolt ez a szokás, Én magam is átestem a felavatás e szertartásán. Azok után, amiket a német egyetemeken divott depositióról és pennalizmusról olvastunk, nincs okunk megütközni ez iskolai szokás durvaságán.

4. fejezet.

Akadémiai tagozat.

(*Philosophicus cursus*.)

A gimnázium 5 vagy 6 osztálya fölé épült az akadémiai tagozat, az ú. n. *filozófiai kurzus* előbb 3, később 4 évfolyammal. Ennek a célja nálunk papok, mesterek képzése. Országos viszonylatban azonban célja nem világosan körülírt, viszonya az egyetemhez nincs szabatosan meghatározva, mert a humanitas-osztályok elvégzése után is mehetett a tanuló az egyetemre s a filozófiai tanfolyam után is.¹ Brassai a 30-as években

¹ Kornis Gyula: A magyar kulturpolitika száz évvel ezelőtt. Budapesti Szemle, 1926.

erős kritikával és kicsinyléssel szól a jó hangzású „philosophicus cursus” név alá burkolt felső tagozatról, amelyet a külföldet rosszul utánzó fiók-universitas-félének mond. Már nem gimnázium, de még nem egyetem, valami korcs-alkat, amely több célt kerget, de egyiket sem éri el, minden közéleti pályára elő akar készíteni s egyre sem küld jól képzett, kellő ismeretekkel rendelkező ifjakat. S mégis azt kell mondanunk, hogy a tudományos élet szervezetlensége s egyetemek hiánya miatt akkor ez volt egyetlen lehetséges módja annak, hogy a közéletre kellő utánpótlás neveltessék. Ha az ifjú körülményei szerencsések voltak, külföldi egyetemre ment s tovább tanult. Ha szegény volt, nem jutott a költségekre, kilépett az életbe, állást foglalt s kenyerét megkereste.

A felső tagozat tanulmányi rendje, miként a gimnáziumé is, a kor német iskoláinak utánzása volt. Sturm strassburgi gimnáziumához, mely az alsó tagozattal együtt 9 évig tart, csatlakozik az ötéves akadémia, oktatás helyett előadásokkal. Tárgyai: teológia, történelem, dialektika, retorika, grammatika, költők olvasása. Az erlangeni egyetemen az első évben mindenkinek (teologus, orvos, joghallgató) hallgatnia kellett világtörténelmet, fizikát, logikát, filológiát, mennyiségtant és természetrajzot. E hat tárgyat a diákok gúnyosan *Fuchsen-Collegiumnak* nevezték. Nem szerették s örültek, ha túl voltak e tárgyakból a vizsgálaton. A wittenbergi egyetem statutumát 1545-ben maga Melanchton állapította meg. Eszerint 3 fakultása van, ú. m. teológiai, orvosi, filozófiai. Az elsőn 4, a másodikon 3 s az utolsón 10 tanár, akik a következő tárgyakat adják elő: dialektika, retorika, fizika és Plinius *historia naturalis*, aritmetika, Euklides, Latin írók, különösen Cicero, a „paedagogus” latin nyelvtant, Terentiust, Plautust magyarázza, Aristoteles és Dioskorides fizikája, héber, görög klasszikusok, néha Pál levelei. Szombaton esténként szavalatok és vitatkozások felváltva. Ezért nevezte Frigyes János választófejedelem a filozófiai, vagy „artisták” fakultását alapító levelében „a többi fakultások eredetének és törzsének”. A matematika nagyon alacsony színvonalon állhatott. Alig hisz az ember a szemeinek, mikor olvassa, hogy a tanár a szorzásról és osztásról szólva biztatja tanítványait, hogy nehezek ugyan, de figyelemmel mégis megérthetők. A görög is gyengén állott, mert a főszúly a latinra esett. Természettani és rajzi szertárakról, botanikus kertről stb. szó sem esik.²

A gimnázium és egyetem élesen és lényegesen különböznek céljaikban. A gimnázium célja: általános műveltséget, az

² Raumer: *Geschichte der Pädagogik*, I. 280—290.

egyetemé: szakképzést nyújtani. Mindkettő jellemző tulajdonságát meg lehet zavarni, ha a gimnáziumba szaktanulmányokat szorítanak be, vagy ha az általános műveltség tárgyait az egyetemre viszik át, vagy ha a gimnázium és egyetem között valami középen álló intézményt létesítenek. Ilyen középen álló, sem gimnázium, sem egyetem volt a *filozófiai tanfolyam*. Ilyen akadémiai jellegű gimnázium Németországon is — mint láttuk — több volt. Nálunk Erdélyben és Magyarországon a protestáns főiskolák közül többnek volt teológiai és jogi fakultása. A mi kollégiumunk is felállította a jogi tanszéket, ami azonban az 1848. évi szabadságharc viharai közben rövid ideig működhetett s azután megszűnt. A danzigi ilyen akadémiai jellegű gimnáziumnak a két felső osztályban 3 fakultása volt: a teológusok tanultak dogmatikát, polemikát és predikáció-gyakorlatokat, a jogászok az institutiokat és hűbérjogot, az orvosok bonctant és élettant. A stargardi gimnáziumban szintén előadták az exegesist, egyháztörténelmet, institutiokat és anatómiát. 1770-ben azonban megszüntették ezt az akadémiai szervezetet. Belátták, hogy ez a vegyes jelleg hátrányára van a tudománynak is, a tanulóknak is. A tudományt nem lehet önállóan művelni, mert kenyérkereső, gyakorlati embereket kell képezniök. A tanulók egyetemi hallgatóknak érezték magukat s aszerint viselkedtek. Tetszés szerint jártak órákra, vagy elmaradtak s vagy tanultak, vagy nem. Az iskolai fegyelem lazább, de azért teljes szabadságuk nincs. De ami nincs, azt veszik maguknak s élik az egyetemi hallgató teljesen szabad életét.

Aki a klasszikai fokozatot elvégezte s a frekventáció formáságain és vizsgálatain keresztül ment, bejutott az akadémiai fokozatra, a *publicae lectiones* hallgatására. Az intézetben eddigi törvényes helyzete megváltozott. Egyenruhát kellett öltenie s fogadalmat kellett tennie. Fegyelem tekintetében kikerült a pálca alól, amelyért megváltásdíjat fizetett. „Úr” lett. A tanárok is így szólították s ők is egymást maguk között. Törvényeiket a rektor és a tanárok elég szűkre korlátozott felügyelete mellett maguk hozták, fegyelmi ügyekben maguk ítékeztek és maguk gondoskodtak az ítéletek végrehajtásáról.

Sajátságosan bizonytalan helyzetben voltak a poeták és orátorok, a mai helyzetben az V—VI. osztályosok, akik már nem voltak discipulusok, gyerekek, de még nem voltak studiosusok, diák urak s akiket épen ezért *neutralisták*-nak is neveztek. Sem ők nem tudták, sem a vezetőség, hogy ők hová tartoznak: pálca alá-e, vagy az esküdtszék ítékezése alá? Nehezítette helyzetük állandó és szabatos meghatározását Kolozsvárt az is, hogy ezek az osztályok Tordán és Keresztúrt már diákok, „urak” voltak s itt még semmik. Ezért iskolai helyzetük hol

emeltetik, hol alászállíttatik. Az 1833. évi ürmösi zsinaton felvetődik, hogy ezek „feletőbb ifjak” s jó volna őket az esküdt-szék fóruma alá adni. A zsinat meghagyja eddigi igazgatási módjukat, de a mindenkori legifjabb professzor kötelességévé teszi, hogy közgyűléseiken mindenkor jelen legyen s dolgaikat úgy intézze, hogy „törvényeik merőben teljesíttessenek”. 1836 augusztus 27-én pedig Augusztinovics főgondnok javaslatára kimondja: minthogy az oratorok gyermekesek, éretlenek, törvénytételre, ítélethozásra alkalmatlanok, azért az oratoria classis a publikusok társaságától külön választatik s szeniori, vagy preceptorai fenyték és felügyelet alá rendeltetik, valamint rendeltettek az azelőtti időkben a poeták is.

Nem találtam sehol semmi adatot arra nézve, hogy a tanulmányok rendjében a 17. században valamely változás, vagy új tantárgy bevételeivel bővülés történt volna. Ennek a nagy mozdulatlanságnak az oka az általános európai szellem-történetben van. A 17. század elején Hollandiában meginduló és Anglián, Franciaországon és Németországon keresztül hozánk jutó szellemi áramlatnak, melyet felvilágosodásnak nevez a kulturtörténelem, a hatása nálunk csak a 18. század elején kezd mutatkozni s egyelőre csak abban, hogy új tantárgyak jutnak be a tanulmányok rendjébe. Hollandiából 1716-ban hazakerül Szent-Ábrahámi s beiktatják a jurisprudentia és geográfia tanárának és tanítani kezdi a jogtudományt, egyetemes történelmet és geográfiát, amit azelőtt nem tanítottak; még pedig úgy, amint az utóbbi hosszú időn keresztül állami tantervekben is szerepelt, t. i., hogy alapúl és bevezetésül szolgált a történelemhez. A filozófiai tudományok között külön néven kezd szerepelni a metafizika s a „sanior philosophia” tanára nevet kezdi felvenni a tanár. A természettudományok között feltűnik a „kísérleti” fizika, de lehet, hogy egyelőre csak nagyon szórványos kísérletekkel. A mathesis napról-napra nagyobb helyet követel magának a tantervben. A nyelvek közül a héber és görög eddig is szerepelt. De mióta Jenából és Göttingából hazahozták tanáraink a bibliai kritika elveit, módszereit és eredményeit, e nyelvek is nagyobb jelentőségre emelkedtek s nagyobb területet követeltek magoknak. Aztán jött először Mária Terézia rendelete, mely a németet ajánlotta a vezetők figyelmébe, azután II. Józsefé, aki elrendelte, hogy a német nyelv elemeinek ismerete nélkül senkit a latin iskolába felvenni nem szabad.

Igy történt, hogy az iskola századokon át kialakult szilárd, de szűk keretei a 18. század folyamán tágulni kezdenek, az eresztékek meglazulnak s új és tágasabb kereteknek adnak helyet. A német helyet kap az alsó tagozatban is, a felsőben is.

A zsidót csak a tógások tanulták heti 1—1 órán, de a görögöt a publikus szekundánusok is heti 2—2 órán. (1806. évi vargyasi zsinat). 1807-ben azonban (ádamosi zs. jun. 29.) a görög elemeit Kolozsvárt levitték már a poetika és retorika osztályaiba s Keresztúrt és Tordán is elrendelték a tanítását úgy azonban, hogy mielőtt az innen jövők deákokká válnának vagy nyilvános leckékre bocsáttatnának, ebből cenzurát adjanak. Ez a mai *felvételi* vizsgálat őse. E két nyelvvel azután is mindig sok baj volt, — nemcsak nálunk, hanem másutt is — mert a gubernium 1822-ben rendeletben közli, hogy a bécsi protestáns teológiai intézetben tanuló erdélyi teológusok a zsidó és görög nyelvben nem eléggé jártasok a publicum examenek alkalmával. A filozófiai tanulmányok speciálizálódásának volt a következménye az, hogy a logika szintén a noviciusi felvételi vizsgálat tárgya lett. (Fasc. VI. 159. l. 1778 ápr. 11.)

A tantárgyak szaporodásának, a tudományok fejlődésének s a tudományos képzés követelményei emelkedésének lett a következménye, hogy a felső tagozatnak eredetileg három évfolyama 1794-től kezdve négy éves lesz. A túlterhelés nem mai fogalom, ismerték már régen is. E tantervi változásoknak a mozzanatai álljanak itt a következőkben:

A tanfolyam 1787/88-ban 3 éves a következő beosztással:

I. évfolyam. I. félév: dogmatica theologia, logica, német, görög. II. félév: moralis theologia, metaphysica, zsidó, arab.

II. évfolyam. I. félév: moralis philosophia, jus naturae, arithmetica, algebra, pastoralis theologia, szír nyelvtan. II. félév: polemica theologia, geographia, ecclesiastica historia, theologia encyclopaedia, német.

III. évfolyam. I. félév: geometria, phisica generalis, theologia ismétlése. II. félév: physica particularis és a theologia folytatása.

Ezek szerint volt hetenként: theologia 5, mathezis és fizika 5, filozófia 4, geographia és universalis história 2, ecclesiastica és keleti nyelvek 4, német 4, összesen 24 óra.

1792 októberétől a Fasciculusban (VI. 199—200. l.) a tanulmányok új rendjét jegyzi fel Körmöczi, mint szenior és a rhetorica classis praeceptor. Hogy az egész filozófiai kurzus 3 éven át elvégezhető legyen, — úgymond — a filozófia hallgatói 3 osztályba osztatnak:

I. év: Logika, metafizika, geografia universa és chronologia.

II. év: Filozófia moralis mindkét része, mathézis, t. i. arithmetica numerica és literalis, geometria.

III. év: História universalis et patriae speciatim, physica generalis et particularis.

A teológiát mindnyájan járják mind a három évben. Közli az órák beosztását, a tantervek számát (In Auditorio majori, Minori sive Hollandia, In classe inferiori) és a 7 alsó osztály köztanítóit.

De a három évre való beosztás — úgy látszik — nem volt megfelelő. Már az iskolai év végén 1793-ban Lázár püspök a homoródalmási zsinaton előadja, hogy a konzisztórium múlt évi határozata „a tanuló ifjaknak tanulásbeli károk nélkül nem teljesíthető”. A zsinat határozata az, hogy a professzorok készítenek egy szisztémát a tanításnak hasznosabb előmenetelére nézve, hogy mind maguknak elég idejük legyen a tanításra, mind az ifjak nagyobb haszonnal tanulhassanak s tanítványaikat is taníthassák. E szisztémát a következő szeptemberben, ha diéta lesz, mutassák be tagjainak, ha nem lenne, közöljék Horváth F. főgondnok úrral.

Ennek a határozatnak következménye, hogy a tanterv 1794-től kezdve 4 éves (Fasc. VII. 281.) következő beosztással:

I. év I. félév: logika, II. félév: metafizica.

II. év I. félév: moralis filozófia első része és geográfia; II. félév: moralis filozófia második része és chronologia.

III. év I. félév: arithmetika numerica, historia universalis; II. félév: geometria és patriae historia.

IV. év I. félév: physica generalis; II. félév: physica particularis.

A theologia és a nyelvek minden tanulónak, kivéve a klasszistákat. Retorika és poetika az osztályoknak vasárnaponként egész éven át; d e. templom után arithmetica numerica a praeceptorok által; ebből nyilvános vizsgálat, mielőtt a a filozófiai előadásokra felbocsáttatnának. A vizsgálaton a felelő cédulát húz s arról felel. A cantust az összes tógások, sőt a szekundanusok is, tanulni fogják s a poeták preceptora fogja tanítani

Az ötödik tanári szék felállítása után 1805-ben a tantárgyak új beosztása következik (repr. konz. jkv. 317—319. l.): „A filozófikus és teologikus kurzusnak a tógás deákokra nézve, valamint eddig volt, úgy ezutánra is, 4 esztendő alatt való bevégeztetése ilyen módon intéztetett“:

I. év I. félév: geografia s ennek befejezése után ugyanazon órán chronologia, logika és a német nyelv principiumai; II. félév: metafizika, erdélyi historia, német.

II. év I. félév: Közönséges praktika filozófia, közönséges historia, német és a theologia előljáró részei; II. félév: természet törvénye, az európai statusok historiája, német és dogmatika theologia.

III. év I. félév: arithmetika, algebra, német nyelvbéli praxis, moralis theologia; II. félév: geometria, német nyelvi praxis, pastoralis theologia minden részeivel.

IV. év I. félév: fizika első fele, német nyelvi praxis, a theológiának első fele része ismétlése; II. félév: fizika „hátsó“

részének, német nyelvi praxis, theológiának hátulsó fele része ismétlése. Mindezeket az 5 profeszor naponként 2—2 rendbéli hallgatóiknak 2—2 órán. Csütörtökön csak oráció és ének van, más lecke nincs. A németnél a diákság két részre osztatik. Ezután következik a tárgyak kiosztása a tanárok között, de a görög és zsidó tanítása ad interim függőben hagyatik.

Az 1806. évi vargyasi zsinat a tógásoknak heti 1 órán zsidót, a tógásoknak és publikusoknak heti 2 órán görögöt ír elő. Az 1806. évi téli Főtanács a vizsgálatokkal kapcsolatosan nagyon szomorú megállapításokat tesz. A tanulók könyveikből s jegyzeteikből feleltek s némelyek így sem tudtak semmit. A latin nyelvet csak nehezen beszélik, a hangsúlyra és kiejtésre semmi gondjuk, miért is erre különös gondjuk legyen a tanároknak. Ezután szabályozza a vizsgálat lefolyásának rendjét úgy, hogy ennek megállapítása a vizsgálat elnöke, a püspök, vagy a fő- és felügyelő-gondnokok joga. A klasszisok tanulásbeli előmenetelének biztosítására pedig kimondja, hogy ezek számára a professzorok közül rendeltessenek *tanvezetők* (*directores studiorum*), kiknek teendője: a magán- és köztanítók tanítására ügyelni, kik engedelmeskedni kötelesek nekik, különben kitétetnek hivatalukból. Ime ez a tanvezetői intézmény első csirája nálunk. A reformátusoknál *paedogarcha* néven már rég meg volt. Nálunk — habár a határozat meg volt — nincs nyoma, hogy a szakrendszer behozataláig tényleg működésben volt. A korondi zsinat tényleg működésbe léptette.

Ez a rend volt érvényben lényegesebb változás nélkül az 1812. évi ravai püspökválasztó zsinatig. A nemzeti szellem ébredésével a magyar nyelv, egyelőre tanterven kívül mind jobban követeli jogait. Az iskolai rend és a tanári kar hiába sürgeti és erőlteti a plágát: a latin halála lassan ugyan, de készül és közeledik. Körmöczi igazgatót cenzornak küldik Keresztúrra. Azzal a jelentéssel tér vissza, hogy a tanulók nem tudnak latinul. A helyzet — mint láttuk — nem lehetett lényegesen más Kolozsvárt sem. Ilyen tapasztalatok után hozza a zsinat azt a határozatot, amely a humaniórák és a felső tagozat közé egy új fokot, az ú. n. *philologiai osztályt* iktatja be. A zsinat „nehány év óta hiányokat tapasztalván a tanulmányokban, különösen a latinban” s látván, hogy az első évesek túl vannak terhelve, a következő *újításokat* rendeli el:

1. Akik a retorikából föllépnek, nem mennek azonnal a filozófiai tanfolyamra, hanem az ú. n. *philologiai osztályba*. Ebben egy évig maradnak, latin irodalmat tanulnak, melynek tárgya latin szerzők magyarázata, ismétlése és latin nyelven való mindennemű gyakorlat. Ezek németet a filozófiai tanulók-

kal együtt tanulnak, heti 2 órán a filozófia történelmét az első, anthropológiát a második félévben. A tógát felöltik, az auditoriumban és templomban könyörögnek, de a próbaprédikációk alól mentesek. Patrónusokhoz (legációba) csak szükség esetén s az igazgató engedélye alapján küldetnek. A katalógusbeli sorrendet osztályzatuk állapítja meg.

2. *Theologiai osztály egy lesz.* Theológiát hallgatni fognak a filozófiai tanulók mind, a praeseseket és köztanítókat sem véve ki. *Ennek folyama 4 év s napi egy óra reggel 6—7-ig.*

3. Német nyelvet szintén mind *együtt* tanulnak heti egy órán, de a praesesek és publicus praeceptorok kivételével.

Eszerint a tanulmányok rendje ez:

I. év: logika, metafizika, geografia, chronologia, historia patriae, német, theologia.

II. év: historia universalis, philosophia moralis, jus naturae, német, theologia.

III. év: mathesis, theologia, német, görög és zsidó 2 félévben.

IV. év: fizika, theologia, német.

A publicus secundansok az I. évben, mint a tógások, a II-ban, mint a tógások a II. és III. évben, a III-ban historia universalis a fizikát tanulókkal együtt.

Molnos igazgató jelentést tesz (1813 febr. 5.) a vizsgák eredményéről P. Horváth Miklós főgondnoknak s elismeri, hogy az iskola a deák nyelvben alább vagyon, mint régen; de azért épen nem úgy van, hogy az iskola felfordulófélben volna, mint hallottam, hogy némely ember talán írt a Mélt. úrnak is. Az efféle chiliastai profécia, de azért még mind fennvagon a világ." Úgylátszik, hogy rémeket láttak s híreket terjesztettek szét a közönségben a latin veszedelméről. Ez a szervezés nem bizonyult jónak. Az 1816. évi Főtanács (25 jk. p.) visszaállítja a régi rendet, mert azt tapasztalták, hogy a tordai és keresztúri tógások 3 év után épen akkor jönnek ki, mikor érettebbek s a kisebbek tanítására alkalmasabbak lettek. Kolozsvárt pedig, ahol ezelőtt 4 év volt a kurzus, most a latin szervezésével 5 év lett a szülők nem kevés terhelésére. Visszaállítják tehát a 4 évet úgy, hogy a tógátusok 4, a publicusok 3 év alatt végezzenek. De mi legyen a latinnal? Ha kevesebb órán is, de tanítani kell abból a célból, melyért felvétel volt.

Helyes intézkedést tett a repr. konzisztórium a német tárgyában (1815 szept. 17-én 229. jk. p.). Megállapítja, hogy nagy akadály a haladásban az, hogy különböző előmenetelűek mind egy órán hallgatják. *Két osztályba osztja tehát őket „egyéb leckékre s azokbeli előmenetel és igyekezetre való tekintet nélkül“.*

Ugyanekkor határozzák (230. jk. p.), hogy a számvetés jobb gyakorlása céljából a kisebb osztályokban a litteraturát, poe-sist és rhetorikát tanulók tanulják a számvetés mesterségének a közönséges életre megkívántató részeit heti 2 órán.

Az 1823. évi Főtanács szükségesnek látja, hogy egyházi törvényeinket ifjaink bővebben tanulják. De minthogy azok teljesen összeszedve a tanításra alkalmas tudományos formában még nincsenek, megbizzák Máté Elek consistorialis matrimonii defensort ezek összegyűjtésével. Nem akadtam nyomára, hogy ez megtörtént-e.

Az ürmösi zsinat 1821 szeptemberétől (Fasc. X. 432) némi változtatásokat tett a filozófiai tanfolyam rendjén, melynek célja az volt, hogy az I—II. évesek terhén valamennyire könnyítsen. A tógás társaság tanulmányi rendje ez: I. év: Logika, literatura, német. II. év: Moralis filozófia, geografia, német. III. év: Theologia, historia universalis, mathesis. IV. év: Theologia, fizika, görög és francia.

A szekundania tanulmányai: I. év: Ugyanaz. II. év: Német, geografia, mathesis, theologia. III. év: Moralis filozófia, fizika, historia universalis, francia, Ezek az I. félévre vonatkoznak. A II. félévre marad a régi rend.

Ezután kisebb és lényegtelenebb intézkedések történtek csak a korondi tantervreformáló zsinatig. Pl. az 1824. évi bölöni zsinat kimondja, hogy akik valamely tárgyból tertia classist kapnak, a Sukianum beneficiumból teljességgel nem részesedhetnek. Aki valamely leckéből zerust kap, a többi leckéből akármilyen jó classist kapjon is, mind veszesse el. Aztán, hogy az ifjúság vezettesség templomba nemcsak vasárnap, hanem csütörtökön is kétszer. Aki az éneket nem gyakorolja, papnak sem rendelhető, minthogy a papnak kötelessége oly helyeken kántorkodni, ahol kántor nincs. Az 1827. évi bágyoni zsinat azt rendeli, hogy a vizsgálatokról való jelentéshez az osztályozás kimutatását a vizsgáló bizottság aláírásával mellékelni kell. Az 1830. évi dombói zsinat (Fasc. X. 733—735.) határozatain már a reformkor eszméinek némi hatása érzik. Érzik abban, hogy a gyermekek durva testi megfenyítését mérsékli, a könyvtár gyarapítása érdekében a szeniori kassza terhére egy tudományos ujság (Literatur-Zeitung) járatását rendeli el, énekeknek és kótáknak „különös muzsikamestertől“ való tanítását — a vásárhelyi urak tiltakozása ellenére — megengedi; csütörtökön és vasárnap azért, hogy „szükségesebb tárgyaktól“ az idő ne vonassék el. A lelkészképzés tekintetében is tesz egy lépést, midőn kimondja, hogy „a tudományokat végzett s kineveztetésüket váró ifjakkal, míg a kollégiumban vannak, nyomtatásban levő kézi dogmatica theologiánkból a professzor

jelenlétében heti 1 órán közönséges vetélkedés tartassék" s e könyv szolgáljon norma gyanánt a zsinaton a kandidatusok megvizsgálásánál.

Az 1830. évi tanterv (E. K. T. 53. jk. p. május 9-én) a következő:

I. évfolyam I. félév: Diáki litteratura, logika, német; II. félév: diáki litteratura, metafizika, filozófia történelme, német.

II. évfolyam I. félév: morális filozófia, földrajz, német; II. félév: jus naturae, „Haza története“, német.

III. évfolyam I. félév: egyetemes történelem, mathesis, theológia; II. félév: geometria, egyetemes történelem utolsó része.

IV. évfolyam I. félév: fizika, egyháztörténelem, görög; II. félév: chemia, pastoralis theologia, zsidó.

Majdnem egy félszázad telt el az 1787/88. iskolai év tanterve után. Olyan félszázad, melyben nem nyögtük ugyan Mária Terézia rekatholizáló uralmát, de rákövetkezett II. József németesítő politikája, azután a magyar nemzeti szellem ébredése, az 1791-93. évi nevezetes erdélyi országgyűlés, a Ferenc rendőrszellemű s minden szabadabb megmozdulásban forradalmat szimatoló uralkodása. Ez a kor a katolikus iskolák részére készült, visszaesést jelentő második Ratio kora, amely beiktatta a magyart a kötelezően tanítandó tantárgyak közé. De a törvény abban a torzalakban lépett életbe, hogy azután a magyart mint nehezen viselt terhet latinul írt könyvből tanították.

Ha összehasonlítjuk 1788. évi tantervünket az 1830. évvel, némi haladást is, de bizonyos tekintetben visszaesést is látunk. Haladás az, hogy az arab és szír nyelvek az utóbbiban nincsenek benne. Az is, hogy bekerülnek a filozófia történelme, „haza történelme“, világtörténelem, ami az elsőben nincs benne. De visszaesés az, hogy bekerül a diáki litteratura, melyet épen a nemzeti nyelv üldözése ellenére is térfoglalása miatt kellett beiktatni. A filozófiai és theologiai tanfolyam különválása lassú előkészülésének jele az, hogy utóbbiban theologiai tárgyak csak a III—IV. évben vannak. Egyébként a tantárgyak évfolyamok szerint való elhelyezésének szabályozó elvét nehéz felfedezni a tanulmányok rendszerében.

Ilyen körülmények között érkezik be az 1833. évi ürmösi zsinatra névtelenül egy javaslat, amely a retorikát előbb akarja taníttatni a poezisnél. A filozófiai kurzusra meg azt kívánja, hogy „egészen más rendet“ kapjon; a litteratura helyébe jöjjön a geografia és patriae historia, taníttassanak némely tudományok, melyek eddig nem taníttattak, milyen a trigonometria s mindenik testamentumra a bevezetés és a zsidó régiségek.

Összehasonlítás kedvéért közlöm a kolozsvári ref. kollégium ez időből való tantervét.³ Az 1822. évi tanterv szerint az osztályok nevei: I. classis elementaris, II. cl. etymologica inferior v. conjunctiva, III. cl. etym. superior v. grammatica, IV. cl. syntactica inferior, V. cl. synt. superior, VI. cl. rhetorica, VII. cl. poetica, VIII. cl. logica. A felső tagozatok: I. classis philologica (2 év), II. cl. juridica (harmadik, negyedik év), III. cl. theologica (ötödik, hatodik év).

Az alsó tagozat egyezik a miénkkel. Eltérés csupán annyi, hogy itt a logikának külön osztálya van, nálunk pedig a noviciusok, mielőtt belépnének a tógások közé, felvételi vizsgálatot tesznek belőle. Nálunk a felső tagozat két első éve a filológiának van szánva, nálunk a közép és felső tagozat közé van iktatva. Nálunk a felső tagozat évfolyamai még csak ezután kapnak külön nevet: logikusok, moralisták és fizikusok s a jogi tanszék csak 1847-ben állíttatik fel. A reformátusoknál a nevek mások s a theologia már 1811-ben külön nevet kap a két utolsó évben.

Szükségesnek tartom, hogy ez időből egy néhány órarendet is közöljek. Ma minden osztálynak külön tanterme van s a kísérleti tárgyaknak, rajznak, éneknek ezeken felül még külön előadótermük. Abban az időben csak 3 tanterem volt, később az iskola teljes kiépülése után 4. 1791 nov. 3-án az órákat újra osztják be az auditóriumban és két klassziszban. (Fasc. VII. 139). Az a beosztás, mely kezdettől mostanáig volt, változott azért, mert Trója nevű szobát, mely eddig klasszisz volt, elfoglalták pro hypocausto s csak 3 szoba maradt tanteremnek. Ezek pedig elég szűkek s tanítóknak és hallgatóknak elég alkalmatlanok. Az órarend ez:

Az auditóriumban:

D. e. 1/25—5 preces	D. u. 1—2 mathesis
5—6 theologia (a professzoré)	2—3 logica és metafizika
6—7 —	3—4 retorika
7—8 német (prof.)	—
8—9 retorika	—
9—10 filozófia (Pákei)	—
10—11 mathesis	—
11—12 —	8—9 preces

Hollandiában:

D. e. 5—6 theologia (a szekundán- soknak)	D. u. 1—2 kisebb latin osztály
6—7 —	2—3 poesis
7—8 —	3—4 magyar osztály
8—9 kisebb latin osztály	4—5 nagyobb német osztály
9—10 magyar osztály	5—6 —
10—11 poesis	6—7 —
11—12 —	

³ Török J.: A kolozsvári ref. kollégium története. I. 334—349.

Az ú. n. klasszisban :

D. e.	8—9	etymologia
	9—10	syntaxis
	10—11	kisebb német osztály
	11—12	—

D. u.	1—2	—
	2—3	etymologia
	3—4	syntaxis
	4—5	—
	5—6	—
	6—7	—
	7—8	preces a mendikánsoknak

1792-ben a három évre beosztott filozófiai kurzus idejében az órarend ez:

A nagyobb auditóriumban :

D. e.	$\frac{1}{2}$ 5—5	reggeli preces
	5—6	theologia (prof.)
	6—7	szerdán oráció, vasárnap konció
	7—8	logika és metafizika
	8—9	arithmetika és a mathesis más részei
	9—10	geographia
	10—11	fizika, 11—12 —

D. u.	1—2	szerdán és szombaton ének
	2—3	keleti nyelvek és német
	3—4	nagyobb német osztály
	4—5	retorika
	5—6	horae suppletoriae rectoris
	6—7	preces
	8—9	detto

A kisebb auditóriumban, vagy Hollandiában :

D. e.	5—6	theologia dogm. (praecept.)
	6—7	—
	7—8	poesis
	8—9	történelem
	9—10	retorika
	10—11	filoz. moralis, 11—12 —

D. u.	1—2	szerdán, szombaton kisebb latin osztály
	2—3	syntaxis
	3—4	kisebb német osztály
	4—5	poesis

In classe inferiori :

D. e.	7—8	syntaxis
	8—9	etymologia
	9—10	kisebb latin osztály
	10—11	magyar osztály

D. u.	1—2	Szerdán, szombaton nagyobb o. arithmetica
	2—3	kisebb latin osztály
	3—4	magyar osztály
	4—5	etymologia

Vasárnapokon : 7—8 káté, 10—11 neglekták beszédese.

Preceptorok az osztályokban :

Körmöci János, főnök retorika
Sebe János poetica és dogmatica theologia

Bedő József synt. és etym. osztály

Pálfi György kisebb latin osztály

Jakab Gergely magyar osztály

Almási József nagyobb német osztály

Jakab József kisebb német osztály

1794-ben a négy éves tanfolyam órarendje ez :

A nagyobb auditóriumban :

D. e.	$\frac{1}{2}$ 5—5	reggeli preces
	5—6	theologia (prof.)
	6—7	vasárnap konció, szerdán oráció
	7—8	geográfia és kronologia
	8—9	—
	9—10	általános és különös fizika
	10—11	mathesis
	11—12	vasárnap a nemes szekundánia publikuma

D. u.	1—2	szerdán, szombaton ének
	2—3	hétfő, kedd német (prof.), csütörtök, péntek keleti nyelvek
	3—4	vasárnap retoroknak számoltan
	4—5	retorok expositioja
	5—6	praesések tanítása

A kisebb auditóriumban:

D. e. 5-6	a praeses theologiája	D. u. 1-2	szerdán, szombaton számtan, geografia, történelem a synt. és etym.-nak
6-7	—	2-3	nagyobb német osztály
7-8	történelem	3-4	vasárnap poetáknak közönséges számtan
8-9	retorika	4-5	poeták expositioja
9-10	poesis		
10-11	mathesis		
11-12	vasárnap neutral. publikuma		

In classe:

D. e. 7-8	synt., vasárnap synt. és etym. kátéja	D. u. 1-2	szerd., szomb. kisebb latin o. számtan, geogr., historia
8-9	etymologia	2-3	kisebb német osztály
9-10	kisebb latin osztály	3-4	magyar osztály
10-11	magyar osztály	4-5	etymologisták expositioja
		5-6	syntaxisták

Preceptorok:

Almási József senior retor.	Fodor László syntaxis
Bedő József poet. és theol. dogm.	Kozma Gergely etymologia
Jakab József nagyobb német osztály	Albert Zsigmond magyar osztály
Ferenc Pál kisebb latin osztály	

1812-ben négy tanterem van s nincs külön nevük, hanem számmal vannak jelölve (Fasc. IX. 405.).

	22. sz.	17. sz.	10. sz.	3. sz.
D. e. 6-7	theologia (prof.)		theologia	
7-8	a gyermekek tanulnak szobáikban (ma úgy mondjuk: silentium)			
8-9	retorica	syntaxis	német	etymologia
9-10	mathesis	poesis	philologia	conjug., compar., declin.
10-11	fizika	geografia	moralis filoz.	legentium classis
11-12	magántanítás	a lakószobákban s máskor is, amikor csak lehet.		
D. u. 2-3	logika	oratoria	görög és zsidó	legentes
3-4	anthropologia	egyetemes tört.	poesis	conjug., compar., declin.
4-5	syntaxis	etymologistae	—	—

Leckék elején és végén könyörgés. Felkelés 5-kor, preces 1/26-kor.

A magántanítók kötelesek naponként stilusokat diktálni, leírni s gondoskodni, hogy hetenként legalább 2 kijavítva a köztanítóknak bemutatható legyen. Az éneket mindenki tanulja, a szekundánusok is, a poeták preceptora tanítja,

Közlöm az 1837/38. évi (Fasc. XI. 183—187.) és 1840/41. évi (Fasc. XI. 523—526.) theológiai és filozófiai előadások rendjét, mely rámutat a tanárok napi elfoglaltatására, a használt tankönyvekre, a filozófiai és theológiai tanulmányok arányára s általában az oktatásnak azt az állapotát mutatja, melyben az intézetet az 1845. évi homoródalmási zsinat reformja találta.

Az 1837/38. isk. év tantárgyfelosztása:

I. é v e s e k:

I. félév.	1. Logika	naponként 8—9	Székely Mózes saját kéziratából Krugius szerint.
	2. Német	„ 2—3	Székely Sándor ig. Márton nyelvtana alapján.
	3. Latin irod.	„ 3—4	Székely Mózes saját kéziratából és római klasszikus szerzőkből.
II. félév.	1. Metafizika	„ 8—9	Székely Mózes saját kéziratából Krugius szerint.
	2. Német	„ 2—3	Székely Sándor Márton nyelvtana alapján.
	3. Latin irodalom		mint az I. félévben.

II. é v e s e k:

I. félév.	1. Dogmatika theol.	„ 6—7	Székely Sándor a Summa universae theologiae Christianae secundum unitarios szerint.
	2. Erkölcsefilozofia	„ 9—10	Székely Mózes Krüge elvei szerint saját kéziratából.
	3. Geogr. és kionologia	„ 10—11	Brassai Sámuel saját kézírataiból.
	4. Német szerdán és szombaton	„ 2—3	Székely Sándor német szerzőkből.
II. félév.	1. Erkölcsi theologia	„ 6—7	Székely Sándor a Summa szerint.
	2. Természetjog	„ 9—10	Székely Mózes Krüge elvei szerint saját kéziratából
	3. Hazai történelem	„ 10—11	Brassai Sámuel saját kézírataiból.
	4. Német		mint az I. félévben.

III. é v e s e k:

I. félév.	1. Pásztori theologia	„ 6—7	Székely Sándor a Summa szerint.
	2. Mathesis	„ 8—9	Székely Miklós Metzburg elvei szerint.
II. félév.	3. Egyet. tört. I. része	„ 9—10	Brassai juxta Bollae Hist. Univers.
	1. Bibl. archeologia és bevezetés az ó- és új test. könyveibe	„ 6—7	Székely Sándor Jahn és Eichhorn szerint.
	2. Geometria	„ 8—9	Székely Miklós Metzburg szerint.
	3. Egyet. tört. II. része		mint az I. félévben.

IV. é v e s e k:

I. félév.	1. Egyháztört. I. r.	„ 6—7	Székely Sándor Schröck Hist. eccles szerint.
	2. Fizika	„ 10—11	Székely Miklós Pankel szerint.
	3. Görög szerdán és szombaton	„ 3—4	Székely Sándor az új test.-ből.
II. félév.	1. Egyháztört. II. r.	„ 6—7	Székely Sándor saját jegyzeteiből.
	2. Kémia	„ 10—11	Székely Miklós Pankel szerint.
	3. Héber szerdán, szombaton	„ 3—4	Székely Sándor a Pentateuchból.

Vasárnap és csütörtökön nincsenek órák.

1840/41-ben a „*theológiai és filozófiai előadások*“ rendje ez volt (Fasc. XI. 523—526.):

I. é v b e n :

I. félév.	1. Logika	naponként 8—9	Székely Mózes, a jelen évben nyomtatott logikája alapján.
	2. Német	„ 2—3	Székely Sándor Márton nyelvtana alapján.
	3. Latin irodalom	„ 3—4	Székely Mózes saját kéziratából és római klasszikusokból.
II. félév.	1. Metafiz. és esztetika	„ 8—9	Székely Mózes saját kéziratából.
	2. Német	„ 2—3	Székely Sándor Márton nyelvtana alapján.
	3. Latin irodalom		mint az I. félévben.

II. é v b e n :

I. félév.	1. Héberék szent archaeológiája	„ 6—7	Kriza János prof. extraordinarius s egyben pap.
	2. Erkölcsi filozófia	„ 9—10	Székely Mózes Schmid Erhard elvei szerint saját kéziratából.
	3. Német szerdán szombaton	2—3	Székely Sándor német szerzőktől.
II. félév.	1. „Egyháztörténelem az unitáriusok szerint“	6—7	Kriza János saját kéziratából.
	2. Természetjog	„ 9—10	Székely Mózes saját kéziratából.
	3. Hazai történelem	„ 8—9	Székely Sándor saját kéziratából.
	4. Német		mint az I. félévben.

III. é v b e n :

I. félév.	1. Dogmatika theol. Summa szerint	„ 6—7	Kriza János
	2. Mathesis	„ 3 4	Brassai saját kézírata szerint.
	3. Egyetemes történelem I. része	„ 10—11	Székely Sándor saját kézírata sz.
II. félév.	1. Erkölcsi theologia	„ 6—7	Brassai a Summa szerint.
	2. Geometria	„ 3—4	Brassai Euklides Elemei szerint.
	3. Világtört. II. r.	„ 10—11	Székely Sándor saját kézírata sz.

IV. é v b e n :

I. félév.	1. Pásztori theologia	„ 6—7	Kriza saját kézírata szerint.
	2. Fizika	„ 8—9	Brassai Kováts—Martini fizikai kompendiuma szerint.
	3. Görög szerdán, szombaton	„ 3—4	Kriza saját kézírata szerint.
II. félév.	1. Egyháztörténelem	„ 6—7	Kriza „kéziratból“ (nem saját!)
	2. Kémia	„ 8—9	Brassai Kováts—Martini kompendiuma szerint.
	3. Héber szerdán, szombaton	3—4	Kriza a Pentateuchból.

Vasárnap és csütörtökön nincsenek előadások; de konció és oráció 6—8 az igazgató előtt az egész ifjúságnak.

Ez órarend után még a következő bejegyzések:

„A theologia nyárban 5—6, télben 6—7, a görög és zsidó nyelv d. u. 3—4-ig hetenként kétszer, a fizika d. e. 8—9, a mathesis d. u. 3—4. Az oratorok és poeták arithmetikája d. e. 9 órakor hetenként kétszer. Hazai történelem és logika d. e. 8—9. Az universalis filozófia 10—11, erkölcsi filozófia 9—10, német nyelv d. u. 2—3, irodalom 3—4.

Az alsóbb osztályuak következőkben járnak: A retorok, poeták, syntaxisták, etimologisták d. e. 10—11, d. u. 4—5. A conjugisták, comparisták, declinisták és olvasók d. e. 9—10, d. u. 3—4-ig.

Az 1841. évi korondi zsinat reformja a felosztályiak „lecke-sorát” az első évben (1841/42) így állapítja meg:

Theológiát járnak naponként	1 órát	az egész ifj. „minden tagjai”.
Fizikát	1 „	az 1839-i szekundánusok és 1838-i deákok.
Mathesist	1 „	az 1841-beli kezdők, az 1840-i szekundánusok és deákok s az 1839-i deákok.
Statisticát	1 „	az 1841-i kezdők.
Haza történeteit	1 „	az 1841-i szekundánusok és deákok.
Világ	1 „	az 1839-i deákok.
Erkölcsei filoz. és term. jogot	1 „	az 1839-i és 1840-i szekund. és deákok.

Második (1842/43) évben:

Theológiát járnak naponként	1 órát	az egész ifj. az új kezdőkkel.
Fizikát	2 „	az 1841-i és 1840-i szekundánusok és deákok s az 1839-i deákok.
Statisticát	1 „	az 1842-i kezdők, az 1840-i szek. és deákok.
Haza történeteit	1 „	az 1842-i kezdők.
Világ	1 „	az 1840-i szekundánusok és deákok.
Logikát és metafizikát	1 „	az 1841- és 1842-iek.

Harmadik (1843/44) évben:

Theológiát járnak naponként	1 órát	az 1841-, 1842- és 1843-iek.
Mathesist	2 „	az 1842- és 1843-iek.
Statisticát	1 „	az 1843-iek.
Haza történeteit	1 „	az 1841-iek.
Világ	1 „	az 1841-iek.
Erkölcsei filoz. és term. jogot	1 „	az 1841-iek.

Negyedik (1844/45) évben:

Theológiát járnak naponként	1 órát	az 1842-, 1843- és 1844-iek.
Fizikát	2 „	az 1842- és 1843-iek.
Statisticát	1 „	az 1844-iek.
Haza történeteit	1 „	az 1844-iek.
Világ	1 „	az 1842-iek.
Logikát és metafizikát	1 „	az 1843- és 1844-iek s így tovább.

E rendszer bevalása után a 2 egymás utáni években kezdők egymástól csak valamennyiben különböző renddel folytatják le 3 évi folyamukat, így:

Az első járna:

Első éven		Második éven		Harmadik éven	
Theológiát	1 óra	Theológiát	1 óra	Theológiát	1 óra
Mathesist	2 „	Fizikát	2 „	Fizikát	2 „
Statisticát	1 „	Theoretica filoz.	1 „	Univers. historia	1 „

A második rendbeli pedig:

Theológiát	1 óra	Theológiát	1 óra	Theológiát	1 óra
Statisticát	1 „	Mathesist	1 „	Fizikát	2 „
Patriae historiát	1 „	Practica philos.-át	1 „	Univers. historiát	1 „
Theoret. philos.-át	1 „				

E rendszer a szakok kiosztásában némi változtatást kíván:

Székely Sándor csupán történelmet tanít, patriae és világtört minden évben és egész évi folyamban. Székely Mózes az elm. és gyak. fil.-n kívül, melyeknek csak egyikét évenként változtatva adná elé minden évben egész folyamban, még a statisticát és bölcs. történetet. Brassai a mathesist és fizikát, de mindig csak egyiket, váltogatva, napjában 2—2 órát tanítják.

„A latin nyelvbeli gyakorlásnak serkentésére javasolnak még heti 1 ó. a theologiae prof.-nak, akár a deákok exactorának a latin philológiából. „hogy ne hagyassék az ifjúság egészen maga erejére”.